

A KAPITALIZMUS MAGYARORSZÁGON.

A modern kapitalizmus nyugaton többé-kevésbé folytonos, részben egészen a középkorig visszavezethető történeti fejlődés eredménye. Keletkezését, kifejlődését egy kifejezett gazdasági szellem, sajátos lelkiség megnyilvánulásából is magyarázták. (Sombart, M. Weber.) Ily előzmények, predispozíciók után hazánkban hiába kutatunk. Széchenyi rendi, agrár Magyarországa nem volt alkalmas talaj egy hazai kapitalisztikus rendszer kifejlesztésére. A rendi magyar társadalom «nem nagy pártolásra méltatja azon statust, mely . . . kereskedési ügyessége által oly sok jót tehetne hazánknak», «méltóságán alul tartja fáradozni vagyon után». Számbelileg csekély városi polgárságunk, amely «ügyszólván egyedüli képviselője az ország mesterségi értelmességének», sem képezhette az eredő forrást. Gazdasági szerepe kimerült a primitív ország primitív szükségleteinek kielégítése körül. Hiányoztak nálunk a kapitalisztikus gazdálkodás tárgyi és személyi feltételei, a tőkefelhalmozódás, a fejlett pénz- és hitelgazdaság, a megfelelő piaci viszonyok; de az úttörő: a kapitalisztikus vállalkozó is. Nem találjuk nyomait kifejezett, a kapitalizmus megvalósítására irányuló társadalmi akaratra sem.

Magyarországon, a magyar talajból kapitalizmus nem eredt, hanem egyszerűen bekövetkezett az idegen kapitalizmus expanziója már abban a korban, amelyben a fokozatos fejlődés a kereskedés és az ipar, valamint a hitelélet kezdetlegesebb stádiumainak kiépítését kívánta volna. A hazai kapitalisztikus berendezkedés későbbi irányára és alakulására is döntő befolyást gyakorol már első vasutaink és a Lánchíd építtetése. Az első vasútvonalak engedélyesei s ilyenformán az 1836. évi törvényhozás által biztosított kedvezmények élvezői báró Sina és a Rotschildok voltak. Ugyancsak az 1836. évi törvényhozás intézkedik a Lánchíd létesítéséről is, melynek «eszközlését egy részvényes társaság feladásává» teszi. Az alapítók neveit a kőoroszlánok talapzatán aranybetűkkel örökítette meg a nemzet. Ott olvashatjuk még ma is a névsort: gróf Széchenyi István . . . báró Sina György. . . Rotschild Salamon . . . Wodianer Sámuel. . . így jelentkezik nálunk a kapitalisztikus vállalkozás a nemzeti ügyekkel kapcsolatban és ha a finanszírozóknak emlékművel való megtisztelése szokássá nem fejlőd-

dött is, a történelmi osztály és a pénzvilág képviselőinek heterogén hangzású neveiből álló névsor a későbbi vállalataink igazgatóságainak összetételére is mintaként szolgált.

A kapitalizmus első hazai térfoglalására jellemző és a későbbi alakulásra is az marad: az idegen tőke szerepe, a részvénytársasági forma (mely az egyéni nagyvállalkozást megelőzi, viszont a társas vállalkozás egyéb, kevésbé személytelen alakjai vagy lényegtelenebb szerepet játszanak, vagy gyökeret sem vernek), a protekciónak, esetleg monopolisztikus helyzet, a nemzeti ügyekbe kapcsolódó üzlet és ezzel kapcsolatban a politikai összeköttetések. A vezetőszeretet vivő tőke nem a kereskedés, vagy az ipar terén jelentkezik először. Magyarországon a döntő szerepet mindjárt a kezdetben nem a kereskedelmi vagy az ipari, hanem a *finanszírozó kapitalizmus* veszi át.

Ha a kapitalizmus már először is e sajátos, az úgynevezett késői kapitalizmusra jellemző formák között jelentkezik, e jellege még szembeötlőbb abban a korban, amelybe a magyar kapitalizmus kezdetét általában helyezni szokták: a kiegyezés éveiben. Az ekkor már nagyobb számban fellépő vállalkozások legfeljebb intézményessé teszik ezt az alakulást. Az összefüggést a két kor között az utóbbi korszakban létesülő nagyobb pénzintézeteink megalakulásának a körülményei mutatják. Különösen az első, 1867-ben alakuló *credit mobilier-intézet* alakulásának történetében tűnik fel ez a folytonosság. A vezetőszeretet itt is báró Sináé és a Rotschildoké, a bank üzletkörében pedig előtérben áll az alapítók által — mint láttuk — három évtizeddel azelőtt elkezdett vállalkozás, a vasútépítkezések folytatása is. Ugyanez a bank folyósítja a Rotschild-csoport kölcsöneit az állam részére, amelyek révén egyéb állami üzletekbe is bekapcsolódik és a legutóbbi időkig egyaránt szerepel, hol a Rotschildok, hol a magyar állam bankjaként. Egyébként ebben az időben már nem kevesebb, mint három nagy forgalmi bankunk alakul, cégében mindegyik a «magyar» jelzővel, de mind a három más és más külföldi tőkecsoport domináló szerepével. Vállalkozási programjuk oly széles körben terjed a legkülönbözőbb üzletekre és finanszírozásokra, hogy a kezdet irányzata most már befejezett tényként jelentkezik: Magyarországon intézményesen helyezkedett el a részvénytársasági finanszírozó, másszóval a *bankkapitalizmus*.

Amíg tehát nyugaton a forgalmi bankok és a részvénytársasági alakulások általánosabb fellépése követi az ipar és kereskedés kapitalisztikus fejlődését, addig nálunk előbb jelentkezik ez a sajátlag késői forma, amely ennek folytán szükségképen mintegy keretül szolgál a gazdaságilag elmaradott nemzet alig sarjadó kereskedésének és iparának alakulásához is. «Új nagy iparvállalataink előszeretettel választják a részvénytársasági formát, sőt a nagyobb magángyárak is gyakran

alakulnak át részvénytársasággá», állapítja meg Vargha Gyula¹ 1896-ban. «Pénzintézeteink nem elégedhetvén meg a hitelezői viszonyból eredő laza kapcsolattal, megfelelő ellenőrzési lehetőséget és befolyást kívántak maguknak az illető vállalatokban szerezni, hogy ezáltal először is állandó ügyfeleket biztosítsanak a maguk részére és érdekeltség vállalása útján részesedhessenek azokban az eredményekben, melyeket tőkéjük és a vezetésben való befolyásuk révén értek el. Ezzel magyarázható nagyrészt az a tény, hogy gyáripárunkban, néhány komoly kivételtől eltekintve, számottevő magáncég alig létezik és csaknem valamennyi nagyipari vállalkozás már részvénytársaságként alakult, vagy az idők folyamán részvénytársasági formát öltött», állapítja meg az egyik bankokratikus vállalati vezető napjainkban.²

Az egyéni vállalkozás háttérbeszorításával a kapitalizmus általában a Marx által számára kijelölt útra lép. Egyaránt pusztítja, majd proletarizálja a kisiparost, a kistökést és a faluvárosokban összpontosított népét, hogy azután a túltermelés válságai, a pauperizmus kifejlődése és a részvénytársaságok elszaporodása nyomán a saját válságát is előidézze. Magyarországon ez a szerep nem a polgári társadalomnak jutott. «Polgári» kapitalizmusról, amely a késői stádiumban még korcsalakulásában is csak tiszavirágéletet élt, alig beszélhetünk anélkül, hogy jelző és jelzett szó ne tartalmazna ellentmondást. A hazai polgár nagyvállalkozást már csak szerény vagyoni erejénél fogva sem teremt. A kapitalista polgárnak egy sajátos altípusát sokkal inkább a kapitalisztikus vállalatok termelték ki aszerint, amint a polgári elem egy részét, többnyire passzív szereppel bekapcsolják az új irányú fejlődésbe. A polgári, egyéni ipar és kereskedés, amennyiben az a személytelen részvénytársasági vállalkozások túlsúlya ellenére egyáltalán kifejlődhetett, sokkal inkább: antagonistája a személytelen nagytökének, illetőleg vállalkozásainak.

A magyarországi kapitalisztikus vállalkozás típusa a kezdettől fogva nem az egyéni vállalat lévén, a személyes teljesítmény, ha nem is háttérbe, de formai keretek közé szorul. Az egyéni nagyiparos és nagykereskedő helyett, akiknek hivatási éthosza nem kizárólag a pénzszerzésre és a hatalom kiterjesztésére, hanem szakmabeli foglalkozására is kiterjed — *navigare necesse est* — a kapitalista talmi-úttörő szerepét a tőkerendelkezéshez fűződő hatalmuknál fogva a személytelen társas vállalkozások vezetői veszik át. Nem is annyira az egyik, vagy a másik termelési ágban szerzett jártasság és hozzáértés, mint

¹ A magyar hitelügy és hitelintézetek története, 463. 1.

² Báró Kornfeld Pál: A gyáripár és a bankok. A Magyar Gyáripárosok Országos Szövetségének 1927. évi jelentése. 88. és 89. 1.

inkább az összeköttetések megszerzése és ápolása, a majorizáló, többnyire külföldi tőkéscsoport, néha még a hazai politikai tényezők bizalma is minősítik e vezető pozíciók betöltőit. Az alapítók helyeiket dinasztikus öröklési renddel biztosítják a családtagok számára, akik már pozíciójuknál fogva rendelkeznek a szükséges összeköttetésekkel. Az elődök szervezési készségét pedig könnyen pótolhatják a mindinkább kialakult bürokratikus rend továbbfejlesztésével. A bürokratikus szempontok akárhányszor előtérbe nyomulnak az üzleti érdekekkel szemben is a késői kapitalisztikus organizáció különös ismérveként.

A termelésben betöltött szerep szerinti kapitalisztikus hármast osztálytagozódás: a tőkés, a vállalkozó és a munkásosztály, nálunk nem alakul ki ilyen tisztán. A tőkés és a vállalkozó helyét a vállalat maga és annak vezetője tölti be. Az ipari munkásság jelentkezik csupán tiszta alakulásban. A gépek mellett, nagy tömegekben végzett munka és a városi élet egyrészt, másrészt a szakszervezeti élet hasonlósága nálunk is kitermelte ezt a többé-kevésbé uniformizált réteget. A szakszervezetek célzatos munkája révén csakhamar elszakadnak azok a szálak, amelyek a magyar munkást ahhoz a földhöz fűzték, amelyből vétetett. A magyar ipari munkásság a kapitalisztikus társadalomban csak úgy talált befogadtatást, ha nemzeti hagyományainak gátlásaitól felszabadulva, nemzetközi alapon szervezkedve, helyesebben: beszervezetten jelentkezett. A vállalaton belül az ellentét csaknem kizárólag a bérharc terén jelentkezik és ezen a téren «egyeztethető». Kifelé a vállalati társadalom akárhányszor egységes frontot alkot. A Vázsonyi-féle választójogi reform során a nagyipari érdekvépviselet az ipari munkásság választói jogosítása mellett foglalt állást ugyanakkor, amikor a mezőgazdasági munkások választójogával, azt «osztályérdeknek» minősítve, szembe helyezkedett.

Morfológiai tekintetben a magyarországi kapitalizmus a nyugati kapitalizmus torzalakulása és mint ilyen nem egy *nemzeti* gazdasági kultúra kifejezése. «Azt az esetet, amelyben egy idegen idősebb kultúra oly hatalmasan ráfekszik egy országra, hogy az ott otthonos fiatal kultúra lélekzethez sem jut és nemcsak tiszta, saját kifejezési formák képzésére, hanem még öntudatának teljes kifejtésére sem képes, úgyhogy mindaz, ami egy korai lelkiségből fakad, az idegen élet üres formáiba ömlik, fiatal érzések öreges alkotásokban merevednek meg és a saját alkotó erő kifejlése helyett csak a távolálló idegen erőszakos hatalom iránti gyűlölet növekszik óriási nagyságúvá», nevezi Spengler «történelmi pszeudomorfózisnak», átalakulásnak.¹ Anélkül, hogy Spenglert teljesen más síkon mozgó fejtegetéseiben követnők, önkénytelenül

¹ O. Spengler: Der Untergang des Abendlandes. II. kötet, 16—30. kiadás, 1922. 227. 1.

is idézett megállapítása jut eszünkbe, ha a kapitalizmus magyarországi térfoglalásának körülményeit vizsgálva, keressük egyúttal annak magyarázatát, hogy miért áll oly idegenül, meg nem értve és meg nem értve egymás mellett — ha ugyan nem egymással szemben — a kapitalizmus és a magyar társadalom.

Utaltunk arra az ellentétre, amely az egyéni ipart és kereskedést szembehelyezi a kapitalisztikus vállalatokkal. Még nagyobb az ellentét az agrártársadalom és a személytelen nagytőke társadalma között. Importált, illetőleg lemásolt kapitalisztikus berendezkedésünk kezdetől fogva figyelmen kívül hagyta azt a körülményt, hogy hazai különleges viszonyainkat tekintve, Magyarországon egészséges gazdasági fejlődés csak úgy lehetséges, ha az a mezőgazdaság párhuzamos fejlődésével történik. Magyarország első gyári termelési statisztikája a századfordulón veszi először részletesebben számba a nagyipar terén elért eredményeket. A terjedelmes munka szerkesztője¹ mindjárt kénytelen megállapítani, hogy amint ezt az ország túlnyomóan agrárjellege megkövetelte volna, az ipari fejlődés nem a mezőgazdaság alapjain indult meg. «A fejlődés sok tekintetben nem haladt abban az irányban, mely elsősorban kívánatos lett volna; nem fordított elég gondot a kisiparra, nem karolta fel elsősorban az őstermeléssel kapcsolatos iparokat.» Hosszadalmas lenne azokat az okokat fejtegetni, amelyek a kapitalisztikus vállalkozást visszatartották attól, hogy a magyar gazdasági élet alapját képező termelési ágba intenzívebben bekapcsolódjék. Közrejátszottak politikai, illetőleg katonai szempontok is amellet, hogy a spekulációs tevékenységre alkalmasabb üzletek kínálkoztak. De az is kétségtelen, hogy e téren is más gazdasági struktúrájú országok gazdasági fejlődésének lemásolása nyomán történt a magyar gazdasági élet irányítása. A kapitalisztikus ipari fejlődés nyugaton sem az agrárszempontok szerint vette irányát, még ott is nem egyszer antagonizmust idézve elő a két termelési ág között. Elegendő a legutóbbi évek eseményeire utalnunk. Az Egyesült-Államok gazdasági élete néhány évvel ezelőtt még nagymérvű, huzamos konjunkturális fellendülés színhelye volt, melyről mind elméleti, mind gyakorlati körökben az a vélemény alakult ki, hogy ez a jelenség stabilizálható, fenntartható lesz. A felfelé ívelő vonal mégis megtört és pedig először is azért, mert a mezőgazdaság a túldinamizált iparral nem tudott lépést tartani. Szükségképen kellett nálunk ezeknek az ellentéteknek jelentkezniük, mihelyt egy dinamikus gazdasági rendszer olyképen honosodott meg, hogy a mezőgazdaság követelményeivel nem vetett számot. Az eltérő erőviszonyok kiegyenlítésére az illetékes hatóságaink sem bizonyultak alkalmasaknak. Nem vitathatók ugyan

¹ Szterényi József.

bizonyos törekvések, melyek ideig-óráig igyekeztek a polgári ipar és kereskedés és a kapitalisztikus vállalkozások érdekkellentéit kiegyenlíteni, azonban a nagyobb befolyással rendelkező személytelen nagytőke ellen hatályos védelmet tartósan nyújtani képtelennek bizonyultak. Ami pedig a nagyipar és a mezőgazdaság közötti ellentétet illeti, reámutathatunk arra is, hogy míg az ipar érdekeinek védelme egy «kereskedelmi» minisztériumra van bízva, addig földművelési minisztériumunk főként «termelési» szervnek lenne minősíthető, amely egyébként is a két tárcát közösen érintő tárgyalásokban rendszerint kisebb súllyal vesz részt. Szerves és egységes gazdasági program hiányában így könnyen előfordul, hogy nem szempontok, hanem erőviszonyok befolyásolják az eredményeket.

A kapitalisztikus gazdálkodás társadalmát ilyenképpen nálunk nem azonosíthatjuk egyik termelési ág társadalmával sem. A termelési ágak szerint osztályozott társadalom is jórészt a kapitalisztikus társadalmon kívül foglal helyet. A szétbontás eredményeként az egyéni és a személytelen vállalkozás disztinkciója jelentkezik. Tehát a kapitalisztikus alakulás problémájának súlypontja nem keresendő szükségképpen a liberalizmus, vagy a zsidókérdés problémájával kapcsolatban. Nem érdektelen azonban a kérdés megvilágítása erről az oldalról sem.

Amennyire kétségtelen, hogy az idestova már klasszikusnak nevezhető kapitalizmus szülője az angol liberalizmus volt, oly kevésbé láthatjuk igazoltnak azt a felfogást, mintha a hazai kapitalizmus egyszerűen egy gazdasági liberalisztikus irányzat következménye lett volna. Nem a szabad verseny, hanem a politikai hatalom kedvezése és védelme fejleszti nálunk nagygyá a vállalati kapitalizmust. A *laissez faire* nem nyújt olyan nyereségi lehetőségeket, a *laissez aller* nagyobb kockázatokat rejt magában, mint amelyek mellett a bankokratikus kapitalizmus vállalkozásokba kezd. Ha a fejlődés hátterében valamilyen «izmus»-t keresünk, azt csak a protekcionizmusban találhatjuk meg, de nem a liberalizmusban. Az említett vasútépítéseknél az állam szubvenciókat, kamatbiztosítást nyújtott, az amortizáción kívül mértföldenként megállapított tiszta hasznot garantál. Az iparvállalatok megindítását hosszas tárgyalások előzik meg a finanszírozók és az állam között és a bankok mindaddig, amíg egyéb jövedelmezőbb és kényelmesebb üzletek kínálkoznak, csak nógatók és kedvezmények elérése után fanyalodnak ipari alapításokra. A háborút követő években éri el ez a protekcionizmus a tetőfokát. Szubvenció, vámvédelem valóságos melegágyát képezi gyakran életképtelen vállalatoknak. Nem véletlen, ha államilag segélyezett vállalatoknál az üzletmenet arányban egyáltalán nem álló fizetésekkel, tantiémekkel találkozunk. A liberalizmus idejébe, a magyar iparosodás aranykorába vissza-

nyúlva, a nagyipari érdekképviselőt egyik jelentéséből idézzük az egyik vállalat megalakulásának előzményeit: «A kereskedelmi miniszter úr pedig különösen egy igen fontos cikk gyártásának nagyobb vállalkozás útján való berendezésére hívta föl Szövetségünk közreműködését. Készséggel vállaltuk ezt a munkát is, az érdekeltek megállapították, hogy a gyártás széles alapokon való létesítése kívánatos . . . bizottság küldetett ki... (annak megállapítására, hogy) mennyi tőke volna alapításához szükséges s mennyi volna a kormánytól kérendő segély összege».¹ E kis epizód is megvilágítja a gazdasági liberalizmus és a kapitalizmus úttörő szerepét a magyarországi vállalkozások történetében. Mi sem természetesebb, mint az, hogy néhány évvel később ugyanebben az évkönyvben a személytelen nagyipar egyik képviselője kijelenti: «. . .nem szűnhetünk meg szavunkat az állami beavatkozás túltengése ellen továbbra is felemleni».²

A zsidóság gazdasági szerepe már szorosabban összefügg a kapitalizmus hazai alakulásával. Nem valószínű, hogy a kapitalizmust valamilyen formájában, vagy talán más ütemben a nyugati irányú fejlődés következtében a zsidóság nélkül is be nem fogadtuk volna. De azért, hogy a kapitalizmus által nyújtott keretekbe csaknem kizárólag a zsidóság ömlött, a további alakítását is magához ragadta. A kapitalisztikus gazdálkodás, a kapitalisztikus társadalom a zsidóság gazdasági és társadalmi életének kifejezője lett. Az egyéni ipar és kereskedelem, még inkább a mezőgazdaság társadalmi még elképzelhető a zsidóság nélkül, sőt tagadhatatlan, hogy különösen a mezőgazdasági termelésben tevékenykedő zsidóság sok tekintetben asszimilálódott a nemzeti társadalomhoz. A kapitalizmus társadalmi már a kat'exochén zsidó társadalom s itt már nem asszimilálódik, hanem asszimilációt követel. A zsidóság életfeltételei annyira egybekapcsolódnak a kapitalisztikus vállalatok érdekeivel, hogy ma már nem is választhatók külön. A kapitalisztikus irányú fejlődés továbbfolytatásával, még ha a végső következmények árán is, áll vagy bukik a zsidóság külön társadalmi. A kapitalizmus hazai problémájának másik oldalát kétségkívül a zsidókérdés képezi.

A személytelen vállalkozás jótékony homályába burkolódzó kapitalizmus rögzítő gyökerei a politikai összeköttetések, a sajtó és a kapitalisztikus életszínvonal. A vállalatok és a politikai tényezők összeköttetése nem a nyilvánosság előtt szövődik, de a közvélemény rosszalására már korán okot ad. Már az első vasútvállalkozások idején találkozunk ily panaszokkal, amelyekről még statisztikai munkában

¹ A magyar Gyáriparosok Országos Szövetsége választmányának 1906. évi jelentése. 29. 1.

² A Magyar Gyáriparosok Országos Szövetségének 1927. évi jelentése. 29. 1.

is találunk említést.¹ Azok az esetek, amelyek időnként mégis nyilvánosságra kerültek és kerülnek, igazolják azt a nézetet, hogy ezek az összeköttetések nálunk sem mindig voltak korruptív hatásoktól mentesek. Napjainkban pedig már az összeférhetlenségnek oly tág értelmezése vált divatossá, mely lehetővé teszi, hogy vállalatok törvényhozókat és előadókat igazgatósági tagságokkal és tandemekkel nyíltan is honorálhassanak. Egyébként ma már a vállalatok vezetői személyileg is megjelennek a politikai életben és pedig nem kis súllyal, amint ezt például a legutóbbi időben a harminchármas bizottság összetétele is igazolja.

A vállalatok működéséről sajtónkban mást, mint dicsérő kritikát, nem olvashatunk. Minden részvénytársaság közgyűlése nemzeti ünnep, az évzáró mérleg csodálatos eredményeket tanúsít és így tovább. A közönség azután egyszer-másszor csodálkozással kénytelen néhány nappal később lapja hasábjain azt olvasni, hogy a jubiláris közgyűlés ünnepi hangulatát és az igazgatóságnak megszavaztatott köszöneteket az illető vállalatnak a büntető törvény paragrafusait kerülgető bukása követte. Napilapjaink közgazdasági rovata egyúttal a lapvállalat és a közgazdasági tudósító üzleti rovata lévén, napi sajtónk tekintet nélkül politikai pártállására, «kapitalista».

A hazai gazdasági élet dinamikus alakulásának irányítója a finanszírozó tevékenység. Csakhamar berendezkedünk arra, hogy gazdasági életünk színvonalát nem teherbírásunk, hanem hitelfeltevő képességünk szélső határai szerint állapítsuk meg, pedig — Széchenyi szavaival élve — «a beruházást túlcsigázni és ez által a nemzet erejét kimeríteni, egyenesen vérét és csontvelejét megtámadni, hiba és bűn, mert az ilyen nem teremthet tartós fényt, csak ephemér felcsillamlást». Ma, az ephemér felcsillamlás börtjének idején joggal vethetjük fel a kérdést, vajjon mennyiben okozta a gazdasági bajainkat a világválság és mennyiben van része abban a kapitalisztikus életszínvonal erőszakolt meghonosításának is, különösen olyan időkben, mikor *ezt* a nemzet gazdasági alapépítménye indokolttá aligha tette. A hazai kapitalisztikus életszínvonal átmeneti csillogását eladósodásunk árán, drágán vásároltuk meg.

A kapitalizmus társadalma elindult a maga útján. Történeti fejlődését tekintve, a személytelen vállalati tulajdon átmenet a magántulajdonból a kollektív tulajdon teljes megvalósulása felé. A magántulajdon polgári társadalma átalakul a vállalati tulajdon kapitalisztikus társadalmává és irányát a materialisztikus kollektív társadalom megvalósítása felé veszi. Szeretnők hinni, hogy a magyar társadalom még szabadon döntheti el, vajjon ezt az utat választja-e!

¹ Keleti Károly: Hazánk és népe. 1871. 304. 1.

Nálunk az álkapitalisztikus alakulást alig előzte meg tudatos polgári alakulás, a vállalati tulajdont és ennek társadalmát fejlesztettük a polgárosodás rovására. Milyen összetételű társadalmat állítsunk hát a kapitalisztikus társadalom mellé?

A hagyományos rendi kategorizálás még mindig kísért. Társadalomrajzaink még mindig előszeretettel alkalmazzák a feudális hagyományok elhalványult széteső kereteit. Egy ilyen felosztás ma már idejét múlt. Úgy hisszük, hogy a mágnást, a gentryt, a rendi társadalom egyes esztétikusan ható darabjait ma már nyugodtan elhelyezhetjük a magyar szociológia vitrinjében. Ezekből a keretekből, amelyekben útja különben is a múlt és nem a jövő felé mutat, már kinőtt az a társadalom, mely csak egy kollektivitást ismer, a történelmi nemzet kollektív eszméjét és híven hagyományaihoz, tiszteletben tart minden munkát, minden tulajdont és felőlel minden egyént, csoportot és intézményt, amely az ebben a gondolatban összpontosuló legfelsőbb célt tiszta magán- és közéletben szolgálja. *A nemzeti polgári társadalom* értékhierarchiájában ez a legmagasabb érték és mint ilyen öncélúságot nem tűr meg maga mellett. A magyar föld és a nemzeti munka társadalmának szükségleteit a reális lehetőségekhez alkalmazkodva becsületesen kielégíteni, ez a kizárólagos funkciója, tehát egyedüli létjogosultsága annak a gazdasági berendezésnek, amely az egész társadalom anyagi megterhelésével valósult meg. A magyar kapitalizmus feladata ezzel ki is merül. Egy tudatosabb, erősebb, közös célkitűzésben egyesült nemzeti polgári társadalom pedig kellő ellensúlyozója minden olyan jelenségnek, amely a kapitalisztikus társadalmi alakulással kapcsolatban felmerülve a nemzeti érdeket és gondolatot veszélyeztetheti.

Hammersberg Miklós.